

V. Полемічна трибуна

*Селезінка Ірина
(Львів)*

До питання про сучасну термінологію.

Всім відомо, яке неоціненне духовне багатство – рідна мова. В ній “народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. У рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу. Слово рідної мови – могутній засіб передачі від покоління до покоління історичного, морального, естетичного, побутового досвіду народу. Рідне слово – то вичерпне, животворне невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і місто, про свій край”¹. Крім того, слово – це “найкоштовніше і гарне в людині, що відрізняє її від скотини і уподібнює Богу – Слову”².

У наш час пильна увага приділяється розвитку української мови, зокрема, в Законі про мови записано, що “одним із вирішальних чинників національної самобутності українського народу” є саме українська мова. Для “сприяння всебічному розвитку духовних та творчих сил народу їй надано статус державної мови”³. Сьогодні для української мови притаманні невичерпні образні засоби, усталена граматична будова, науково обґрунтований правопис, високорозвинені функціональні стилі.

Все це дає українській мові можливість виконувати багатогранні, в тому числі суспільні функції. Право щодо виконання цих функцій гарантується Конституцією, а умови забезпечуються державою, її керівниками та народом.

V. Полемічна трибуна

Загальновідомо, що мову творить народ. Вона поділяється на літературну й народну. Літературна мова відрізняється від народної тим, що вона до певної міри “штучно” унормована, опрацьована багатьма вченими й письменниками. В перелік основних тенденцій розвитку мови Н.Д.Бабич включає:

1) розширення її функцій, що виявляється у застосуванні в нових наукових галузях: генетиці, космо-навтиці, біоенергетиці, а також у сучасних видах літературної й публіцистичної творчості, в дипломатії.

2) зміну територіальних діалектів під впливом літературної мови, яка, витісняючи вузькодіалектичні риси, збагачується за рахунок діалектичних слів, форм та конструкцій, які “мають виразні семантико-стилістичні чи емоційно-експресивні переваги над стандартизованими одиницями літературної мови;

3) розширення контактів української мови з мовами інших народів в Україні та за її межами, що позначається на всіх рівнях (у першу чергу лексичному) як самої української мови, так і мов, з якими вона контактує⁴.

Саме літературна мова використовується в художній літературі, науці, періодичних виданнях. Проте певні застереження викликає вживання деяких термінів у сучасній філологічній науці. Це не означає, що в українських філологічних дослідженнях немає досягнень. Звичайно є, і є багато. Але в цій статті хотілось би наголосити на таких моментах, які викликають деякі сумніви.

Треба зазначити, що відомий літературознавець О.В.Чичерін ще у 1975 році у передмові до другого видання монографії “Виникнення роману-епопеї” писав про ті негативні явища, які вже тоді були наявними у лінгвістичній науці. Зокрема про те, що зростає тенденція щодо перетворення лінгвостилістики “у такого роду дисципліну, де за архінауковою, “штучною” мовою часто “ховається цілковита пустота”⁵. Вчений, відстоюючи чистоту й ясність російської наукової філологічної мови, наводив численні приклади з видання “Наукових праць”

Московського педагогічного інституту ім. Моріса Тореза, яке вийшло у 1973 році. Він зазначав, що багато фраз, якими сповнені ці праці, потребують “перекладу” на звичайну мову та відзначаються “послідовним догматизмом”, бідністю думки, становлять собою туманні, незрозумілі висловлювання. На жаль, це стосується й української мови. Хоча треба зазначити, що подібне застосування термінології спостерігалось вже віддавна. Відомий італійський філософ Д.Бруно в комедії “Candelaio” (“Свічник”) висміює вченого педанта Манфуріо, репліки якого густо пересипані термінами, а В.Шекспір у трагедії “Гамлет” подібним чином змальовує “недоумкуватість” Полонія. Шекспірознавець Х.Гатті цілком доречно вказує на те, що їхні фрази складаються із слів яких “може бути багато і які можуть бути вченими термінами, проте вони неспроможні передати саму сутність природи і, отже, неминуче призводять до спотвореної інтерпретації природи і самих слів”⁶. Асоціації між філософською думкою Д.Бруно та світоглядом В.Шекспіра мають місце у тих діалогах трагедії, які англійський драматург “використовує як засіб боротьби проти етичних, культурних та лінгвістичних спотворень... таким шляхом, який явно нагадує використання діалогу Бруно у його працях на італійській мові”⁷.

У комедії В.Шекспіра “Багато галасу з нічого” діє надзвичайно колоритний персонаж – поліцейський пристав Кизил, якого глядачі сприймали не лише як гротескне зображення, а як живу дійсність. Кизил та його підлеглі не були на королівській службі, – вони належали до добровільної охорони, яку створювали громадяни для забезпечення порядку у місті, особливо вночі. Звичайно такими охоронцями ставали люди не придатні для більш важливої справи, тому література цієї доби сповнена жартів щодо цих незначних людей.

Ось один із прикладів такого жарту у В.Шекспіра. Згідно з народними переказами, які записав Джон Обрі, В.Шекспір створив образи охоронців з реальних людей:

V. Полемічна трибуна

“Де б не були Бен Джонсон та В.Шекспір, вони помічали дивовижні риси у поведінці людей”. Характер констебля із “Багато галасу з нічого” В.Шекспір списав з реального поліцейського у Грендоні-на-Баксі, по дорозі з Лондона в Стретфорд. У 1642 році, коли Джон Обрі їхав у Оксфорд, цей констебль ще жив там⁸. Однією з дивних рис (humours) цього персонажу є його ставлення до наукової термінології – адже Кизил надзвичайно полюбляє юридичні терміни, а його супутник Булава поділяє цю його пристрасть. Особливо комічно це виглядає у V сцені III акту комедії. Після довгої, стомливої розмови з Кизилом та його підлеглим, Леонато, не в змозі зрозуміти їх туманні фрази через те, що вони переповнені юридичними термінами, вимовляє таку репліку: “I would fain Know what you have to say” (дослівний переклад – “Я радий був би довідатись про те, що ви маєте сказати”).

На жаль, це стосується й багатьох висловлювань у сучасній філологічній науці, яким притаманне надлишкове вживання термінології. Зараз, коли лінгвостилістичний аналіз як складова частина увійшов у такі науки як перекладознавство та літературознавство, загроза перетворення наукової мови у штучну мову, як ніколи, актуальна. Що таке науковий термін? Це – “однозначне слово, яке фіксує певні поняття науки... Термін – елемент мови науки, введення якого зумовлено необхідністю точного й однозначного позначення даних науки, особливо тих, для яких у звичайній мові нема відповідних назв”⁹. Якщо ж розглянути терміни, які часто використовують у лінгвостилістиці, літературознавстві та перекладознавстві, то виявиться, що в українській мові існують назви, нічим не гірші за нововведені терміни, які походять від латини та грецької мови:

латентний (від лат. latens (latentis) – потаємний, прихований);

лакуна (від лат. lacuna) – прогалина, пропуск;

амбівалентність (від лат. ambo – обидва і valentia – сила, міць) протилежність, суперечливість;

ампліфікація (від лат. *amplificato*) – поширення.

Крім того, багато з українських філологічних термінів являють собою вторинні переклади вже з англійської мови, наприклад:

латентний – від англ. *latent*

амбівалентність – від англ. *ambivalence*.

Як бачимо, вони утворені методом кальки саме з англійської мови, оскільки український суфікс “н” та закінчення “ий” додається до кореня “*latent*”, а не латинського “*latens*”; закінчення “ість” додається саме до основи англійського слова “*ambivalence*”, яке утворене з двох латинських слів.

Для англомовного читача такі терміни звучать зрозуміло, а для українського – “гномічно” – це одне із новоутворень такого типу, що походить з грецької мови і означає стисле, таємне висловлювання, яке нелегко зрозуміти і яке видається мудрим. Це стало своєрідною модою, прикрою і незрозумілою рисою нашого часу. На думку О.В.Чичеріна, справжній філолог повинен був би відмовитись від подібної мови, яка через перенасиченість термінами-кальками (в одному реченні деколи можна нарахувати 7-8 термінів і більше) стає непереборним бар’єром для читання і розуміння не лише просто освіченою людиною, а навіть для самих науковців.

Дійсно, в багатьох випадках вживання подібної термінології в сучасній філологічній науці порушує її комунікативну, пізнавальну та естетичну функції. Адже характерною рисою, притаманною науці, мала би бути ясність та зрозумілість висловлених думок, а не їх заплутаність та туманність.

Звичайно, тут доречно питання: “На яку аудиторію розраховані ці наукові праці?” Якщо на вузьке коло кабінетних вчених, які добре володіють іноземними мовами, тоді це ще якось зрозуміло. Хоча і їм треба виконати певні розумові операції при ознайомленні з таким матеріалом: 1) розпізнати подібність звучання цих термінів до відповідного іноземного слова, що не так-вже й легко

V. Полемічна трибуна

зробити; 2) перекласти цей термін на українську мову, оскільки при читанні англійського слова в англійському контексті, людина, яка оволоділа англійською мовою, сприймає слово одразу, без його перекладу на рідну мову. В таких випадках має місце певна несумісність між терміном, який звучить і не по-англійськи, і не по-українськи та його мовним оточенням (українським). Щоб зрозуміти такий термін треба докласти відповідні зусилля і час, що надзвичайно ускладнює сприйняття подібних праць.

Більш того, деякі з термінів викликають в українського читача дивні асоціації. Ось, наприклад, термін параномазія – *paranoma sia* – гра слів, каламбур. Адже у читача, чутливого щодо звучання й етимології слова, може виникнути й така аналогія – параноїчна мазня (парано – параноїк, мазія – мазня) чи щось подібне. А як же уважно треба ставитись до кожного слова філологу – думати й осмислювати його звучання, те, які асоціації воно викличе в аудиторії! Так, ще один подібний термін – “зсув” – це переклад англійського терміну “*shift*”. По-англійськи він звучить доречно і не викликає заперечень щодо свого вживання. А от по-українськи вислови “зсув мотиву”, “стилістичний зсув” не звучать. Адже українське слово “зсув” означає “сповзання верхнього шару землі вниз”. По-англійськи воно також має таке значення, але оскільки це полісемічне слово, то означає ще “зміна”, “переміщення”. *Shift of meaning* перекладається в лінгвістиці як зміна значення¹⁰. Отже, в українській мові слово “зсув” означає звичайно сповзання ґрунту, гірських порід, щось важке, матеріальне. А мотив і стиль – це абстрактні поняття, які належать до нематеріального світу. Добре відомо, що переклад треба робити не буквально, а передавати зміст. Вважаємо, що замість висловлювань “стилістичний зсув” та “зсув мотиву”, краще було би вжити “стилістичний перехід” та “зміна мотиву”, тому що подібне вживання термінів, у несумісному мовному оточенні далеке від того, щоб виконати естетичну функцію, а якраз навпаки. Термін “зсув” явно стоїть не на своєму місці. До речі, треба

зазначити, що деякі вчені відчувають цю несумісність щодо вживання термінів і оминають її. Так С.Е.Гончаренко у своєму дослідженні замість англійських термінів-кальок вживає слов'янські: цільність, связність та завершеність тексту¹¹.

Чому ми не помічаємо й не цінуємо того доброго й гарного, що в нас є? Звичайно, без впливу англійської мови зараз не обійтись – ця мова стала загальнорозповсюдженою, люди вступають у безпосередній контакт з її “носіями”, ознайомлюються з сучасними науковими досягненнями, викладеними на ній. Але у всьому має бути міра, яку не треба переступати. Маючи свої, такі рідні, гарні, і, головне, зрозумілі слова, навіщо звертатись до численних кальок, які замість того, щоб “розкодовувати” текст, “закодовують” його?

Знайти відповідний термін на українській мові не так просто. Інколи треба таки добре помучитись, щоб зробити це. Легше взяти англійське слово, записати його українськими літерами без довгого обмірковування. Виходить “науково” та ще й загадково – адже опонент не одразу здогадається, про що йдеться, тому й не зможе зробити зауважень. Однак ця полегкість лише зовнішнє явище, оскільки в кінцевому рахунку, філологи “своїми руками” псують рідну мову, створюючи замість неї штучну антиприродню мову настільки незрозумілу й важку для сприймання, що спеціальні дослідження, написані нею, втрачають своє призначення. Вони стають вже не тією наукою, яка збуджує думку, зацікавлення, природній потяг людини до знань, а навпаки відштовхують від себе.

Треба, щоб науковці всією душею відчули мудрість та глибину того, що І.Франко написав про людину науки: “Наука сама по собі не може ущасливити чоловіка, як довго той чоловік все і всюди має на оці тільки самого себе. Аж коли він всі свої здобутки, всю свою силу поверне на працю около ущасливлення других, тоді чоловік може бути щасливим”¹².

V. Полемічна трибуна

Звичайно, щоб осягнути всю глибину художнього й наукового тексту, треба докласти певних зусиль, праці, без якої нічого й ніколи в світі не дається. Але науковцям слід зважати на те, щоб ця праця не стала занадто непереборною перешкодою на шляху до осягання істини. Як зауважили давньогрецькі мислителі Сократ, Платон та Арістотель, Істина несе в собі тріаду – вона охоплює Красу, Добро і Любов саме тому, що вона проста, ясна і зрозуміла (В.Шекспір у 66 сонеті називав її *simple truth* – проста правда, істина). Слово – це той інструмент, завдяки якому висловлюється істина, і ми не повинні перетворювати його з засобу, який допомагає її осягнути, у перепону, яка заважає це зробити, у щось настільки таємне, настільки непіддатливе, як важке каміння, яке лежить на дорозі і заважає людині йти вперед, тому що вона весь час натикається на нього. Врешті-решт людина може звернути з такого шляху і вже ніколи не повернутися на нього.

Молодь може відкинути науку, яка буде видаватись їй лише набором таких на перший погляд “наукових”, а по суті туманних фраз, яких вона не в змозі буде зрозуміти. Тільки тоді, коли наукова праця створена ясною рідною мовою, вона стане набутком багатьох.

Наука, незважаючи на методи, які вона застосовує, повинна бути справжньою, нести світло людям. Згадаймо слова О.В.Чичеріна: “Це не жарти! Це жахлива річ! Культурне багатство – не лише мова поезії та художньої прози, але й мова науки. Мова філолога ... спадок не лише поетів і прозаїків... але й вчених, майстрів викарбуваного, ясного, цілеспрямованого слова. Не філологу її псувати... Різними можуть бути шляхи вивчення поетичного слова... Проте вимога не бутафорської, а істинної науковості залишається обов’язковою. І чистота рідної мови – це обов’язок філолога”¹³. Глухота до слова притаманна багатьом: не тільки представникам нашої молоді, а й деяким науковцям і взагалі людям. Добровільне зречення від ясного і зрозумілого Слова чистої й гарної рідної мови, призведе в кінцевому рахунку до спотворення української

мови, за чистоту якої ми повинні боротись усіма силами, а філологи – у першу чергу.

-
- ¹ Русанівський В. М. Українська мова. – Київ: Освіта 1992. – С.110.
² Воробійовський Ю.Ю. Ніяке гниле слово.../ Світло православ'я. – 2002 – № 11 – С.10.
³ Літературна Україна, 1989, 12 листопада. – С.1.
⁴ Бабич Н.Д. Історія української літературної мови – Львів:Світ, 1993. – С.7.
⁵ Чичерин А.В. Возникновение романа-эпопеи. – М.:Сов. писатель, 1975. – С.8.
⁶ Gatti H. Bruno and Shakespeare: Hamlet / The Renaissance Drama of Knowledge. – L.: Routledge,1989. – P.132.
⁷ Ibid. – P.148.
⁸ Смирнов А.А. Послесловие к «Много шума из ничего» / Шекспир. Поли. собр. соч. в 8т. – М.:Искусство, 1959. – Т.4. – С.647.
⁹ Розенталь М.М. Философский словарь. – М.: Изд. полит. лит., 1972. – С.414.
¹⁰ Баала М.І. English-Ukrainian Dictionary. У 2т. – Т.2. – Київ: Освіта, 1996. – С.343.
¹¹ Гончаренко С.Э. Информационный текст.../ Тетради переводчика. – 1987. – Вып. 22. – С.38.
¹² Франко І.Я. Зібр. тв.: у 50т. – К.: Наук, думка, 1976-1980. – Т.13 – С.178.
¹³ Чичерин А.В. Цит. вид. – С.10-11.